

Kainuun murteiden piirteitä Ilmari Kiannon »Ryysyrannan Joosepissa»

Meidän on vaikea osoittaa kirjallisuutemme merkittävien kertojien joukosta sellaisia, joiden sanataide olisi kokonaan riippumaton kansankielestä. Vaikka kirjailija ei tietoisesti pyrikään käyttämään murrainesta, niin hänen ilmaisuunsa sujuttautuu aivan tiedottomastikin kotoisen ympäristön yksityisiä sanoja, sanontoja ja kielikuvia. Näin tapahtuu varsinkin silloin, jos kirjailija esimerkiksi Pentti Haanpään tavoin elää synnyinseudullaan maalaisväestön parissa ja jos vielä aiheetkin ovat kotoisesta elämänpöyrästä. Sanat ja asiat kulkevat rinnan kertomataiteessakin. AARNI PENTTILÄ on kirjoitelmassaan »Paikallismurteet ja kirjailijat» (Vir. 1945 s. 342—343) huomauttanut siitä, että kirjailija joutuu usein aivan pakosta käyttämään murteen ilmauksia, koska yleiskieli ei tarjoa kaikille käsitteille sopivia nimityksiä.

Tavallisesti murreasuista tai murteen aineksilla höystettyä esitystä tapaa yleiskielisen lomassa kansanihmisten vuorosanoissa ja heidän luonnehdinnassaan. Penttilä on varmasti oikeassa, kun hän selittää tämän johtuvan kirjailijan pyrkimyksestä tyylilliseen luontevuuteen: »Joissakin tapauksissa huolellisesti yleiskielinen vuorosana voi tuntua epäluonnolliselta, se voi suorastaan pilata esityksen» (ibidem 343). Ihmisen puhe on tietenkin hyvin olennainen osa hänen persoonallisuuttaan.

Ilmari Kiannon suhtautuminen murrainesten käyttöön on periaatteessa selvä alusta lähtien. Milloin hän esittää kansanihmisten vuorosanoja, niin hän ainakin jossain määrin pyrkii murteen äänteelliseenkin jäljittelyyn, puhumattakaan kansanomaisen sanaston ja lauscrakenteenkin silmäänpistävimmistä piirteistä. Parhaiten Kianto tuntee ja käyttää Kainuun, lähinnä Suomussalmen murretta, mutta vienalaisaiheissaan hän tavoittelee myös karjalaa. Kirjailijan suku oli Keski-Pohjanmaalta, ja hän itsekkin syntyi Pulkkilassa. Lisäksi hän kävi koulua Iissä ja Oulussa. Tästä varmaankin johtuu, että hänen kynänjäljissään vilahtelee pohjalaisuuksia joskus silloinkin, kun hän yrittää matkia kainuulaista puhetapaa.

Kainuun rahvasta kuvatessaan Kianto on ensimmäisistä tuotteistaan alkaen viljellyt murteellisia vuorosanoja ja käyttänyt murreaineksia muutenkin. Lastuissaan hän on toisinaan tavoittanut hyvinkin luontevia kansankielen ilmauksia. Tällaisista kuvauksista voidaan mainita esimerkiksi »Sielunvihollinen» (jo vuodelta 1899), »Pirttilän ukko» (1905), »Poika rukka» (kokoelmassa »Pikku syntejä» 1909) ja ennen kaikkea »Joopi» (kokoelmassa »Kotoisten rantojen ikuinen kohina» 1916), jonka nimihenkilö on muutenkin hyvin läheltä ja selvästikin todellisuudesta nähty. Murrepiirteitä sisältyy myös Kiannon säätyläiskuvauksissa ja matkakirjoissa tapaa-

miemme kansanhmisten puheeseen. Köyhälistöromaneissa »Punainen viiva» (1909) ja »Ryysyrannan Jooseppi» (1924) kainuulainen puheenparsi on kaikkein selvimmin tuntuissa. Varsinkin viimeksi mainitussa kirjailija on äänteellisessä jäljittelyssäkin mennyt verraten pitkälle.

Tässä kirjoitelmassa on tarkoitus selvittää, missä määrin »Ryysyrannan Joosepin» murrepiirteet ovat todella aitoa murretta, sillä kaikki se mitä kirjailija esittää kansankielisenä, ei ole peräisin Kainuun eikä minkään muunkaan seudun murteesta, vaan osa siitä näyttää syntyneen kirjoittajan työpöydällä. Valaisen aluksi Kiannon kuvaamien rahvaan edustajien sanailua kahdella esimerkillä:

Ryysyrannan Jooseppi päivittelee Räsänrannan kirkolla, kun hän ei ole saanut käsiinsä kunnan herroja: »Ja mulla viheliäisellä kun sattui kymmenien tuhansien halkourkot kunnan kanssa — ei nyt tainnut tulla tolokkua — kuoloot näläkään akka ja sikiöt — eivät anna retiittiä porvalista, jos ei ole luottolappua Lutikaiselta.» Vuorosana on ilmeikäs ja murteen kannalta aidoimpia mitä Kiannolta tapaa. Sellaiset sanat ja konneksiot kuin *mulla, viheliäinen, urkko, tulla tolokkua* ja etenkin lause *kuoloot näläkään akka ja sikiöt* kuuluvat suomussalmelaisten kotoperäiseen kielenkäyttöön. Äänteellisessä jäljittelyssä kirjailija on ollut melko pidättyväinen: hän kirjoittaa yleiskielestä poiketen vain *mulla, tolokkua, näläkään* ja *porvalista*, mutta jättää epäjohdonmukaisesti švaavokaalin pois sanasta *halkourkot* (murteessa *halako*). Kianto ei ole merkinnyt jälkitavujen vokaaliyhtymiä murteen mukaisesti, mikä varmaan olisikin ollut liian rohkeata. Hänen olisi nimittäin täytynyt kirjoittaa *kymmeniin tuhansiin, tolokkuo, sikijöt t. sikkiet, retiittie ja luottolappuo*.

Aivan toisenlaisen vuorosanan tapaamme »Patruunan tyttärestä» sivulta 78, jossa Hyrynsalmen Lemetinvaaran emäntä kehaisee viehätysvoimaausa seuraavin sanoin: »Vaan jos mä tästä kahmasen koreimman kirkkohameen pyllyni ympärille ja kolmesti niikaan ja oikein makiällä äänellä toimitan että: herr spatruuna, passaisko ottaa skärryihin mun aviopuolisoni se Risto Romppeliini, jotta sen ei tarvihteisi spassierata sinne sbruukille, kun hällä on kyynärän pituinen tyrä.» Tässä koreassa puheenvuorossa ei ole muuta aidosti hyrynsalmelaista kuin muodot *kahmasen, tarvihteisi* ja *hällä* sekä *toimittaa*-verbin käyttö, vaikka sama henkilö on hetkistä aikaisemmin sanailut melko lailla kansanomaisen luonteavasti. Kokouaan mahdottomia kainuulaisen kansanhmisen äännettäviksi ovat sanat, joissa on kaksi tai useampia konsonantteja alussa. Persoonapronominin muodot *mä* ja *mun* ovat niin ikään vieraita.

Näiden kahden vastakkaisilta ääriiltä valitun esimerkin väliin sopii Kiannon murteenkäyttötapa ja -taito. Jälkimmäisen esimerkin luonteesta näemme, että vuorosana on tarkoitettu hilpeyttä herättäväksi. Tässä näyttäytyykin yksi Kiannelle tyypillinen piirre. Koomisuutta tavoitellessaan hän panee rahvaan suuhun vaikeääntöisiä ja usein hyperkorrekteja vierasperäisiä sanoja, niiden muka kansanomaisia väännöksiä ja huvittavia nimiä. Nämä eivät ole peräisin kansankielestä vaan kirjailijan ilottelevasta fantasiasta. Tässä yhteydessä on kuitenkin pakko sivuuttaa Kiannon omat luomukset ja rajoittua »Ryysyrannan Joosepin» Kainuun murteista lähtöisin oleviin äänteellisiin ja sanastollisiin piirteihin.

I. Äänneopillisia piirteitä

Kansanomaisen ääntämyksen jäljittelyssä Kianto ei ole pyrkinytkään tarkkuuteen eikä johdonmukaisuuteen. Sen sijaan on helppo havaita, että kirjailija on mieltynyt eräisiin yksityisiin muotoihin, joista muutamat saattavat olla hyvin harvinaisia ja toiset jopa Kainuun murteiden ulkopuolelta. »Ryysyrannan Joosepissa» ja muissakin Kiannon teoksissa tapaa tuhkatieheään esimerkiksi muodot *kopra*, *ei ouk*, *assie* 'asia', *komia*, *ihte*. Sanaston alalta voidaan osoittaa aivan samanlaisia lempilapsia: *hokea* 'sanoa', *hokema*, *rapia päälle*, *rikeneen* 'nopcodesti' jne. — Seuraavassa kosketellaan vain tärkeimpiä äänneseikkoja, mistä Kiannon menettely käy kuitenkin riittävän selvästi ilmi.

1. Sananalkuinen monikonsonanttisuus. Kainuun murteissa ei tavata sananalkuista kaksi- tai kolmikonsonanttisuutta. Siitä huolimatta Kianto on sovittanut muutamia konsonanttiyhtymällä alkavia sanoja ryysyläistensä suuhun. Linaan esimerkit täydellisinä, koska siten selviää parhaiten mainittujen muotojen tarkoitus. Ne on aivan selvästi luotu koomisuutta herättäviksi: »Hyvää iltapäivää *spruustinna!* — Joosepin äänessä kilisi sekä kohteliaisuutta että sala-ivaa» (164) / »vaan jos minä pyllistän ja samalla tämmmyytän sinut lautamiehellä tai herrastuomarilla, niin tasavallan perustuslain ja *kraahvin* mukaan sun on pakkolähteminen» (172 — 173) / »Se *spirtu* eli atteenkin alkion-huoli» (216).

Yleensä Kianto kuitenkin merkitsee lainasanojenkin alkuun vain yhden konsonantin kansanomaisen ääntämyksen mukaisesti, esim. *rahteerataan* 'tarjotaan' (32), *ranni* 'naapuri' (100), *rettiitti* 'luotto' (299), *ristillismielinen* (148), *ruunu* 'valtio' (131), *röökynä* 'neiti' (104), *röönä* 'vihreä myrky' (20).

2. Astevaihtelutapauksista kannattaa tarkastella kiintoisinta, nimittäin yleis-suomen *d:n* ja sen vastineiden käyttöä. Kainuun murteissa ei esiinny *d:tä* eikä sen erilaisia vastineita ole tässä tarpeen luella. Kiannon menettely selviää parhaiten esimerkeistä. Joskus kirjailija panee kansanihmisten suuhun yleiskielisiä muotoja, esim. *yösydännä* (39), *soida* (151), *pidätkö* (173), *lähdetään* (217). Nämä muodot sisältyvät sellaisiin vuorosanoihin, joissa kaikki muukin on yleiskielistä. Mielienkiintoinen on seuraava esimerkki: »*Lähetäänpä* ilkeyksissään me Petkelkylän *haisunäädätkin* porvalien paalisalonkiin! — innostui Jooseppi» (175). Vuorosana on tyylliteltyä murrettä, mutta Kianto on kirjoittanut kuitenkin muodon *näädätkin*, koska suomussalmelainen *neätälki* on tuntnut hänestä omituiselta, sikäli kuin hän on murremuotoa lainkaan tuntenut. Tällaista *d:n* substituomista *t:llä* tavataan Suomussalmella eräissä sanoissa. Kiantokin on kirjoittanut kansanomaisesti muodot *setälle* (124) ja *eluskunta* (128).

Yleensäkin kirjailija on seurannut *d:n* vastineiden merkinnässä melko hyvin kansankielen edustusta. Muutama tyypillinen esimerkki: *tähen* (155), *aijan takana* (108), *puhtaassa pajassa* (152), *meijän* (115), *puojissakin* (225), *minä tiian* (147), *en - - tiitä* (275), *lielle* 'liedelle' (117), *käyvään* (153), *jowan* (116), *en jouvva* (232), *hiastuttaa* (269), *jäähä* (50), *saaha* (164), *tarinotajaan* (122), *rakkauven* (40).

Murtcen kannalta näissä merkinnöissä ei ole muuta muistuttamista kuin siirtymään äänteen puuttuminen muodoista *tiän, en - - tiä* ja *hiastuttaa*. Huomaamme myös, että Kiannolla esiintyy eräissä tapauksissa kahtalaista merkintää: *jouvan ~ en jouvua*. Kahtalaisuus selittyy helposti. Oman murteentuntemukseni mukaan siirtymään äänteen pituus ei ole Suomussalmella aivan vakio. Pitkän vokaaliaineksen jäljessä siirtymään äänne *j* tai *v* on yleensä lyhytalkuinen ja tarmokkaassa ääntymyksessä usein jopa täyspitkä geminaatta: *tiijän ~ tiijän, souvan ~ souvvan, haravoiijaan ~ haravoiijaan*. Kahden lyhyen yksinäisvokaalin välissä siirtymäänne on lyhyt: *pijän, hijastuttaa*.

3. Yleiskielen *ts*:ää edustaa Suomussalmen murteessa ensi tavun jäljessä *ht*: *t*, esim. *mehtä: metän*. Kauempana sanassa edustus on kirjavampaa: *karihta: karihtan, tarvihten ~ tarvihen, ylite*.

»Ryysyrannan Joosepin» henkilöt käyttävät toisinaan yleiskielen muotoja, esim. *itse* (220), *kalsohan* (218), *iltaseitsemään* (217), mutta useimmiten he seuraavat murteellista ääntämystä: *kuhtua* (274), *mehtään* (233), »*Karihtaniemeenkö mutkausivat vai hankavihtako katkesi?*» (266); »*Ka, saapi, saapi katella — on täällä kahtelemista*» (275); *eikä tarvihe* (152), »*Me ei akkoja tarvihe*» (130, kieltosanan taipumattomuuskin on tässä kansanomaista). On olemassa kuitenkin yksi omituinen poikkeus: *ihte* (77, 116), *iheltäni* (88), *iheltäi* (61), *iheltäsi* (155), *ihelleen* (326). Suomussalmella muoto kuuluu *ite*, ja se on kerran pujahtanut »Ryysyrannan Jooseppiinkin» yhdys-sanassa *itekuihi* (43); muuten *ht*:llinen asu on romaanissa säännöllinen. *Ihte*-muotoa esiintyy muissakin Kiannon tuotteissa, mutta sen rinnalla tavataan kuitenkin *ite*. Lienee turhaa arvailla, minkä vuoksi Kianto on mieltynyt *ihte*-asuun. Se voi olla hyperkorrekti muoto tai sitten kirjailijan pohjalaisperuja. Asua *ihte* tavataan nimittäin Keski-Pohjanmaalla Lestijärven ja Raahan välisellä alueella.

4. Eräistä sanoista esiintyy murteisamme kahdenlaisia muotoja. Karkeasti luonnehtien voidaan todeta, että kun Länsi-Suomessa sanotaan *aura, koura* ja *myyrä*, niin paikoin Itä-Suomessa samat sanat esiintyvät asuissa *atra ~ oatra, kopra* ja *mykrä*. Itäsuomalaisten muotojen levinneisyysalue ei ole sama eri sanojen kohdalla. Kansankielen tarkastelija huomaa lisäksi, että itäsuomalaisia muotoja voi tavata hilpeyttä herättävinä matkiunaisina varsinaisten levinneisyysalueittensa ulkopuolella.

Kianto käyttää romaanissaan muutamia tavunloppuisten klusiilin sisältäviä muotoja. *Käpristeli* (131) ja *käpristyneenä* (136) ovat nykyisin yleissuomessakin tuttuja. — *Mykrä* on itämurteisamme laaja-alainen ja esiintyy pohjoissuutaan Kuusamossa saakka. Kiauto käyttää sitä omassa kerronnassaan: »huomaa Pahkan-Pekka pienillä mykrän silmillään» (265—266). — Kerran esiintyy, Joosepin mietteisissä, muoto *putro*: »vaan piessako hänessä peukalonsa putroon pistänc» (255). *Putro* ei ole Suomussalmella normaalimurretta, mutta tällä muodolla matkitaan vieraalaisia ja se kuuluu joskus muutenkin leikkipuhukseen.

Kiannon lempilapsia on *kopra*-pösy: *kopra, koprala* (20), *kopristaa* esiintyy »Ryysyrannan Joosepissa» ainakin kolmattakymmentä kertaa, kun taas rinnakkaismuotoa

koura, kouristaa tapaa vain kymmenkunta kertaa. Nykyisin *kopra*-asua kuulee Suomusalmella vain muutamilta pitäjän eteläosan vanhuksilta, ja melko harvinainen se on varmasti ollut jo Kiannon »vaellus- ja oppivuosina». Kirjailija käyttää muotoa omissa nimissäänkin: »Ei siinä [nim. viinan keitossa] saanut riehua nokitonttuna, tervakoprana niinkuin tervahaudalla» (65) / »Vahinko ei tullut kello kaulassa, voimaton oli ihminen kovan kohtalon koprissa. Kopristeli, kopristeli se miestä, metsän menninkäistä, vaan kestää piti ne kopristukset ja uskoa elämään» (249). Parista vertauscimerkistä näemme, että yleiskielinen *koura, kouristaa* -asu on kirjailijalle vakavampi ja juhlallisempi: »lämpöinen lapsen käsi puristi hänen känsäistä kou-raansa» (356) / »Koko korpikohtalo kouristi kärsivää sydäntä» (286).

5. Kianto kirjoittaa sivupainollisen tavun alkuun *h:n* melko usein, varsinkin verbityyppissä *posahuttaa*. Näyttääkin siltä, että tyyppi *posahuttaa* on hänellä yleisempi kuin *posauttaa*. Tälle menettelylle ei löydy tukea nykyisestä yleiskielestämme eikä liioin Kainuun murteista. Sen sijaan kansanrunoudessa *h*:lliset muodot ovat suosittuja, sillä sivupaino ja nelitavuisuus tekee ne soveliaiksi trokcemittaan. — Esimerkkejä »Ryysyrannan Joosepista»:

Se [nim. poliitikka] on sitä *Rumahisen* savottaa (100) / Ryysyrannassa on rihi-sauna *parahiksi* pölähtänyt lämpiämään (116) / Vihdoin Juuso *jurahutti* alta kulmaina katsahtaen (148) / Vaan viinaakin joskus täytyy viljellä, *livahuttaa* Jooseppi silmää iskien (97) / Vielä viiden litran vetoisen pullonkin hätäpäissään puhki *kilahutti* varpajaisryppyä akoille noutaessaan kodasta (241) / - - cikös vain ukko rovasti *hurahuta* alas - - (161).

Kainuussa ei tavata yleensä *h*:ta sivupainollisen tavun alussa, mutta aivan tuntematonkaan se ei ole. Vaikka murteen puhuja sanookin yleensä esim. *possaottoa, jyssötteä*, niin hän voi joskus lausahaa saman sanankin *h*:llisenä, esim. SuoS: »Se pocka kum posahutti voeta leivälle», ts. pani runsaasti. Aivan normaalia on *h:n* säilyminen sanonnassa »kutti parahiksi». — »Ryysyrannan Joosepissa» esiintyy myös *h*:ttomia muotoja Kainuun murteiden yleisedustuksen tapaan:

Tirautan, tirautan minnái kerran (61) / Herra vosmestari ajaa *karautti* minun päälleni - - (177) / Ja suksillaan Jooseppi ja Hannes taas *sujauttivat* alas kylän kierää mäkeä (175) / - - jotta nyt muka viimeinkin ostaa *porauttaa* eukolleen sen hamerustingin (174).

Kiannolle näyttävät *h*:lliset muodot olevan runollisempia ja tyylikkäämpiä kuin *h*:ttomat. Ilmeisesti kansanrunouden kieli on ollut tässä hänen lähimpänä esikuvanaan.

6. Vokaaliston alalta pistää ensimmäisenä silmään, että »Ryysyrannan Joosepin» henkilöt käyttävät yleiskielemme *ea-*, *eä*-loppuisista nomineista rinnan kahdenlaisia muotoja: *komia* ja *komea*. Esimerkkejä:

Komia mies se poliisi - - . *Komiaa* hänessä kaikki (214) / *Tlypiä, tlypiä* se on, joka ei kahvikuppia alamaissilleen tarjoa, väittää Jooseppi (127) / Pistäyhhän, vallesmanni, ennenkuin *pimiä* lankiaa (123) / - - vaikka elämän väkkärä taas niin *surkiasti* surraa (234) / Voi raato, kuinka *rapiasti* rapsutitte, huutaa Jooseppi väliin (352).

Suunnilleen yhtä runsaasti on tarjolla *ea*, *eä*:llisiä asuja, vieläpä nämä kaksi muototyyppiä voivat esiintyä lähekkäinkin:

Jaa Amanta. Siinä se sitten on *oikea* Rämäsänrannan riekko, *ilkiä* kuin ilves, suustaan rivo - - (36) / Joko te kerkesitte ne rakkauven asiat *valkean* aikana tolkata? (40) / Joko minä nyt annan *korkean* ruunun micstä sclekään? (131) / Vaan laulappa nyt vallesmanni oikcin *korea* laulu - - (134) / Jo eilettäin velimiehesi, se Elettävän Konsta *komeasti* ales hurautti (250).

Suomussalmella puheena olevat nominit ovat yleensä tyyppiä *koimmea*, *korkeea* ja vain joskus kuulee *komija*, *orkkija* -muotoja. Lisäksi viimeksi mainittuihin liittyy ainakin eräillä murteenpuhujilla hienostelun vivahde. Henkilö, joka normaalisti ääntää *valakkea* ja *pimmeä*, saattaa helposti sanoa esim. *Valakijakoski* ja *pimijä*, kun hän joutuu puheisiin toispaikkakuntalaisen tai yleiskieltä puhuvan kanssa. *Valakija*-tyyppi on Kainuussa naapurina olevien pohjalaismurteiden lainaama koristemuoto.

»Ryysyrannan Joosepin» esimerkeistä päätellen näyttäisi siltä, että Kiannon mielestä *orkkia* olisi »murteellisempi» ja sen vuoksi soveliaampi kansan suuhun kuin suomussalmelainen *korkea*. Karkeasti merkiten suomussalmelaiset murremuodot näyttävät nimittäin yleiskieleltä, vaikka ääntämisessä onkin suuri ero. Näkisin Kiannon menettelyssä pyrkimyksen yleiskielestä murteeseen, vaikka hän onkin jäänyt — kuten tavallisesti — puolitehen ja vaikka murre tällä kertaa ei olekaan Kainuun murretta.

7. Mainittakoon vielä aivan lyhyesti muutamia äännepiirteitä, jotka ovat peräisin Ryysyrannan Joosepin kotiseudulta.

Suomussalmen murteessa on yleisgeminatiotapauksissa lyhytalkuinen geminaatta. Kiannon merkintä kuvastaa murteen kantaa, sillä hän kirjoittaa välistä yksinäiskonsonantin, välistä taas geminaatan, esim. *tuloo* (117), *näkyy* (117), *männö* (99), *puroo* (22) ja toisaalta *rekkeen* (162), *jottain* (162), *sinnäi* 'sinäkin' (154), *parrailaan* (158).

Suomussalmen murteeseen pohjautuvat niin ikään seuraavat dissimilaatiotapaukset: *lumerot* 'numerot' (121), *kirjuli* (50), *porvalit* (54), samoin *l* sanassa *kulkkuunsa* 'kurkkuunsa' (67). Kiannon *pääräri* 'sangallinen maitokannu' (143) kuuluu murteessa säännöllisesti *pääläri*.

Suomussalmelaisittain Kianto on kirjoittanut myös muodot *orit* (267), *huohmaullaa* (353) sekä usein *-kin* -liitteen murteellisen asun, esim. *tervai* (235), *vastai* 'vastakin, tulvaisuudessakin' (59). Myös kirjailijan usein käyttämä *ei ouk* on saattanut vielä vuosisadan vaihtessa olla kuultavissa, vaikka *-k* edustuukin murteessa nykyisin säännöllisesti jäänöslopukkeena.

Vokaaliston puolelta voidaan tehdä samantapaisia hajahuomioita: *männä* (esim. 96) on Suomussalmen eteläosissa kansanomainen. Kianto kirjoittaa useimmiten *lakso* (32, 289, 338), joskus *laakso* (269). Muoto *lakso* on Kainuussa kotopräinen, vaikka sana onkin ylen harvinainen. »Ryysyrannan Joosepissa» sokeri on säännöllisesti *sokuri* (esim. 174), minkä muodon kuulee vanhoilta suomussalmelaisilta vieläkin. Kainuun murteille ominaista jälkitavujen vokaaliyhtymien osittaista assimiloitui-

mista Kianto ei yleensä merkitse, mutta on malli siitäkin: *assie* (53, 99, 102), *narruo* (33).

8. Muukalaisuuksia. Kiannon rämsänrantalaisten puheessa ja joskus kirjailijan omassa kerronnassakin on myös sellaisia murteellisia äännepiirteitä, joita ei tapaa Suomussalmelta. Edellä puheena olleiden lisäksi mainittakoon vielä seuraavat.

Joukossa on ensinnäkin selviä savolaisuuksia: *ossoon* (161), *antootten* (34, 133), *kettee* 'ketä' (48, 161). Suomussalmelainen sanoisi *ossoon*, *antoate*, *ketä* t. *ketäkä*. Sekasikiö on *elekee jättää* (169), sillä savolainen sanoisi sen sijaan *elekee jättee* ja suomussalmelainen *elekeä jättäkö* (Kuhmossa tapaa jo tyyppiä *elekeä jättee*). — Ryysyrannan Joosepin käyttämä muoto *poikessa* 'poissa' (38) tunnetaan Pohjois-Karjalassa (esim. Eino Ilo Kaav Kiih) mutta ei Kainuussa. — Petkelkyläläiset käyttävät joskus hämääläismurteisiin kuuluvaa muotoa *ales* 'alas' (249, 250). — *Tuhka*-sanaa Kianto tavuttaa arkaistisesti: »Siksi tässä nyt kärsi tomussa ja *tuhvassa* katuen ja häveten - - » (284). Esimerkin luonne tuo mieleen vanhan hengellisen kirjallisuuden, ja lounaismurteista alkuisin olevia muotoja *tuhwas*, *tuhwaxi* jne. esiintyykin vanhassa kirjasuomessa 1500-luvulta lähtien ja kautta koko Ruotsin vallan ajan (RAPOLA SKH 121—122, vanhan kirjasuomen kok.). - - Outo Kainuun murteille on niin ikään kirjailijan runollinen muoto *kauvoa*: »Mutta kauvoa ei Sallimuksen sielu, se korpi-kirojen ikuinen herra, anna Ryysyrannan Joosepin nauttia tyventymän turvasta - - » (295). Muoto *ei kauvoa* tunnetaan ainakin Kuhmoisissa, ja samaa lähtömuotoa edellyttää myös Oulun seutujen *ei kauvua*.

II. *Taiutus- ja johto-opillisia piirteitä*

1. Persoonapronomininit. Hyvin kirjavan kuvan tarjoavat Kiannon viljelemät persoonapronominien muodot. Suomussalmen murteessa käytetään aivan samanasuisia persoonapronomineja kuin yleissuomessakin. Lisäksi on *minä*, *sinä* ja *hän* -pronomineilla ulkoisissa paikallissijoissa ja vain niissä pikapuhemuodot: *mu|lla -lta -lle*, *su|lla -lta -lle*, *hä|llä -ltä -lle*. Pitäjän eteläosaan ulottuvat savolaismurteista päin *myö*, *työ*, *hyö*, mutta pohjoispitäjällä sanotaan *me*, *te*, *he*.

Kianto käyttää yleiskielisten muotojen ohella kaikkia Suomussalmen murteessa tavattavia persoonapronominien asuja, esim. *mulla* (123, 130), *sulla* (80), *sulle* (90, 228), *hällä* (160), *myö* (70), *hyö* (44, 129). Mutta näiden ohella kirjailijalla on myös murteelle vieraita pronomini- ja johtomuotoja: *mun* ja *sun* (41, 43, 70, 71, 75 jne.) esiintyvät usein ja vaikuttavat murteen kannalta pahasti särähtäen, samoin kerran havaitsemani *mua* (313). Kovin muukalaiselta tuntuu seuraava Mooseksen Maijan lause: »*Mnää* olin illalla hiaromassa sitä Lutikaiskaa - - » (48). *Illalla* merkitsee tässä kainuulaisittain 'eilen illalla', mutta muu lauseessa viittaakin sitten lähinnä lounaismurteisiimme. Kaikesta päättäen Maija on kuitenkin Rämsänrannan synnynnäisiä.

Demonstratiivipronomini *tää*, jota Kianto joskus (esim. 99) käyttää, on niin ikään outo Kainuussa.

2. Aktiivin II partisiippi. Murteella tyyllitelmisen tendenssi näyttää ohjanneen kirjailijaa perfekt- ja pluskvamperfektimuotojen käytössä. Kainuun murteet tarjoavat kaksi mahdollisuutta: *on ollu* ja *on ollutna*. Edellinen päättyy laryngaaliklusiiiliin, joka assimiloituu aina seuraavan konsonantin kaltaiseksi, esim. »Pocka on ollut lacska». Tähän mahdollisuuteen Kianto ei ole »Ryysyrannan Joosepissa» kertaakaan kajoanut. Sen sijaan *ollunna*-tyyppi, joka murteessa on edellistä harvinaisempi, on kirjassa yleinen:

Maistanna oot sinnäi! (154) / Kato hylyky kun on *kulunna* (235) / Pistäysi se Pirhonen meillä, vaan eihän koljatti *keksimä* (228) / Outtako *sattunna* näkemään Lutikaista? (106) / Outko ennen *kylypennä* riiheessä? (130) / Minä tiän, minä oon ikäni kaiken rahtia *ajanna* ja *soutanna* (147).

Vain ani harvoin tapaa yleiskielisiä muotoja rämsänrantalaisten suussa ja silloinkin tavallisesti edeltävän vuorosanan vaikutuksesta:

— Kuollutko se on? kivahti Pirhonen vihoissaan ja nolattuna.

-- Ka *kuollut*, *kuollut* — cikö se Pirhosen herra sitä ouk *sattunna* kuulemaan? (275.)

Kiannon valinta on tässä kohden ollut helppo, ja siksi hän on harvinaisen johdonmukaisesti pystynyt valintaansa seuraamaan. Essiivipäätteinen *ollunna*-tyyppi on silmäänpistäväänä omiaan luonnichtimaan rahvaanomaista puhetapaa.

3. Suomussalmen ja koko Kainuun murteissa esiintyy eräästä refleksiivis-translatiivisesta verbityypistä rinnan kahdenlaisia johdoksia: *pilautua* ja *pilauta* (murremuodot yleiskielisinä). Myös useimmat paradigman muodot ovat vaihtoehtoisia: *pilautuu* t. *pilaupi*, *pilautui* t. *pilausi*, *pilautuisi* t. *pilausi*. Tämä johto-opillinen kahtalaisuus näkyy »Ryysyrannan Joosepissakin». Esimerkkejä aluksi pidemmästä muodosta:

Ka nyt sinne näistä puoleen saisi *lailtautua* herra vallesmanni (130) / Metsäherra Räkhalssikin näkyi *lyöttäytyvän* kirkkoherran jälkeen - - (186) / - - *lyöttäytyi* Jooseppikin jonoon (159) / - - ettei koko viikolla ollut *kyhäytynyt* töitään jatkaamaan - - (143).

Ainakin yhtä runsaasti kuin edellistä tapaa lyhempää johdostyyppiä:

Palatessa *pistäyn!* huutaa Jooseppi (74) / - - ei *kopeu* kouriin (38) / Hän tempasi halon, mutta samalla Amantan pää *vetäysi* nurkan taa (155) / Senkö pir-pirhanan tähän tuo narttu taas *lailtausi* hangelle kärkekymään (155) / Vaan *pistäytäänhän*, piru vie, punikkienkin praasnikoissa, ehdottaa Jooseppi toverilleen (186).

III. Kainuulaista sanastoa

LARNI PENTTILÄ on huomauttanut (Vir. 1945 s. 344), että kirjailijat käyttävät murteen ilmaisuja toisinaan sen tunnearvon vuoksi, joka heidän kielitajussaan liittyy kotoisen kansankielen aineksiin. Vastaavat yleiskieliset sanat ja sanonnat voivat tällöin tuntua liian värittömiltä ja paperisilta keltvataksaan taiteilijan ilmaisuväli-

neiksi. Murteen ilmaisuihin on usein turvauduttava siitäkin syystä, ettei yleiskieli tarjoa sopivia nimityksiä.

Ilmari Kianto ei ole niin määrätietoisesti kuin hänen ammattiveljensä Unto Seppänen pyrkinyt kotimurteensa ilmaisuvarojen hallintaan (Seppäsestä ks. RUOPPILA Unto Seppänen tyylistä, erikoisesti 7—8, 11). »Ryöpyrannan Joosepin» ja »Punaisen viivan» lukija huomaa kuitenkin, että kirjailijalla on ollut todella elävääkin kiinnostusta kuvattaviensa kielenkäyttöä kohtaan. Toisinaan Kianto voi tehdä suorastaan kansatieteellisiä tai semanttisia huomautuksia. Niinpä hän esimerkiksi kuvailee korpimökkiläisen tärkeätä työvälinettä *veturia* melko seikkaperäisesti: »Ryöpyrannan Jooseppi hiihtää - - kyttyräisessä seljässään nahkainen reppu ja rinnan ympärillä kolmikertainen naru, johon liitetyn puujutkon hännässä sihisee köykäinen, pitkäjalaksinen, hienorakenteinen kelkka, jota köyhä kansa sanoo veturiksi. - - Rintamaiden asukasten, niiden, jotka tuntevat junan, on hiukan vaikeata käsittää, kuinka veturi näissä sydänmaissa ei vedä ihmistä, vaan päinvastoin ihminen kiskoo veturia perässään.» (31.) — Kun Jooseppi Kenkkunen muiden suomussalmelaisten aviomiesten lailla ja mitenkään perhettään halveksimatta kutsuu vaimoansa *akaksi* ja lapsiansa *sikiöiksi*, Kianto on pannut itse Taivaan Ukon häntä nuhtelemaan: »Mc emme täällä Taivaassa puhu sikiöistä, vaan lapsista. Eikä ole kaunista, että te kaikki rämsänrantalaiset sanotte vaimojanne akoiksi.» (338.)

Seuraavassa luettelossa esitetään sellaista »Ryöpyrannan Joosepin» sanastoa, jonka Kianto näyttää omaksuneen Kainuun murteista. Selvittely ei pyrikään olemaan tyhjentävä, ja sellainen tuskin olisikaan täysin saavutettavissa. Olen poiminut sanat oman suomussalmelaisen murteentuntemukseni mukaan ja täydentänyt tietojani Sanakirjasäätiön ja eräiltä osin myös Nykysuomen sanakirjan kokoelmien avulla. Erikoisesti kannattaa huomauttaa, että Kiannon kielessä on ruotsalaisia lainasanoja paljon runsaammin kuin nykyisten suomussalmelaisten puheessa. Murteesta tehtyjen muistiinpanojen ja vanhimpien elossa olevien murteenpuhujien kielestä päätellen ruotsalaisten lainasanojen osuus on Kainuussakin vielä tämän vuosisadan alussa ollut nykyistä melkoisesti suurempi. Ei ole aina varmasti osoitettavissa, mistä ruotsia ja säätyläisten ruotsalaisuuksia tunteva kirjailija kussakin tapauksessa on ruotsalaisperäisen sanansa omaksunut. Tästä syystä mainittuja lainasanoja on otettu luetteloon niukalti ja varovasti, ts. vain silloin kun vastine Kainuun murteista on selvästi nähtävissä.

alava 'kansanomainen, ei ylpeä': »niin on alava alamaisilleen — resitentti — kuninkaan arvoinen majestectti» (305). Sana esiintyy murteessa tavallisesti maastotermien määrittäenä (»alavaa suomoata» SuoS), mutta sitä voidaan käyttää kuvannollisesti ihmisestäkin. Lauri Lounela on merkinnyt Hyrynsalmen murteesta seuraavan vastakohtaparin: »Alava keskustelloo kenen kansav vaen. Ylävä se vaen outonaan kävelöö.»

alhainen on edellisen synonyymi: »Se on höyli herra, se on alhainen valtesmanni» (111) / »näinkö alhainen on Tasavallan ylhäisin herra» (305). Sanan merkitys on Kainuun murteista, vaikka muoto onkin vicras. Puolangalta on muistiinpano:

»Se on hyvin allaenen (so. vaatimaton) luonteeltaan.» Tätäkin adjektiivia käytetään etupäässä maastotermien yhteydessä *alavan* tavoin: »allaaset jokirannat» SuoS.

eilettään 'eilen': »Perillä olisi vähän vettäkin väkevämpää — antoeksi ettei eilettään ollut riittänyt akkaväclle» (206). Suomussalmella ei sanota *eilen*, vaan *eilessä päivänä*, *eilettään* t. *eilettään*.

hartsu 'muona, eväät': »eikä ole kunnon eväitäkään, ja työmies tarvitsee ja työmies ansaitsee vahvemmat hartsut» (23) / »Pitkä pöytä kuin kinkerissä, puhtaalla liinalla katettu, pinottu kukkuroilleen hartsuja ja sapsukoita» (301). Suomussalmella sana kuuluu vain metsä- ja uittotyömiesten kieleen, esim. »Oltiin toeselta kämpältä hartsuo hakmassa», *hartsuherra* 'muonanjakaja'. Tämä alkuaan venäläinen lainasana (Kijanen) on itämurteissamme laaja-alainen.

-hoito 'laitos' yhdyssanojen perusosana: »jotta tarvitseeko sitä Suomen köyhä kansa koko kirkkohoitoa» (152). *hoito*-loppuiset laitosta ja laitetta merkitsevät yhdyssanat ovat melko yleisiä Savossa, Kainuussa ja Peräpohjolassa. Suomussalmella tunnetaan esim. *tuppihoeto* (rinnalla *tuppirustinki*) 'tuppi', *myllyhoeto* 'mylly', *vinttihoeto* 'ullakko'. Nämä yhdyssanat merkitsevät suurin piirtein samaa kuin niiden määrosat yksinään. Kuitenkin esim. *tuppihoetoon* lasketaan tavallisesti puukkokin kuuluvaksi.

hokea 'sanoa, kutsua' on Kiannelle hyvin mieluinen sana: »Lutikaistako haet? Matikanpyynnissä hokevat olevan Pärämöllä» (106) / »hokivat vanhat joutsenta pyhäksi linnuksi» (236). Sanalla on 'sanomisen, kutsumisen' merkitys melko yleisesti Kainuussa ja paikoin Savossa. Suomussalmella sitä kuulee usein etenkin pitäjän eteläosassa, esim. »Kuiriksi ne vanhat ennel lusikkoa hoki». Verbiin liittyy nomini-johdos *hokema(enen)* 'sanonta, puheenparsi', joka esiintyy »Ryysyrannan Joosepissakin»: »Oli se semmoinenkin kansanhokema että Rusasen ukko - - » (321).

huonemies 'vuokralainen, loinen': »Huonemichä ne [nim. Ryysyrannan russakat] olivat — yksissä särpimissä» (321). Sana on Kainuussa yleinen. Siitä on tietoja myös Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Pohjois-Karjalan pitäjistä.

iltasella 'tänä iltana, illalla': »Äiti lankesi, kiulu kaatui, iltasella saa lapsi mammia, selittää emäntä» (18). Kainuussa muoto *iltasella* merkitsee 'tänä iltana, illalla yleensä' ja muoto *illalla* 'eilen illalla'. Myös jälkimmäinen esiintyy »Ryysyrannan Joosepissa»: »Mnää olin illalla hiaromassa sitä Lutikaiskaa» (48). Vastaavasti on *oamusella* 'tänä aamuna, aamulla' ja *oamulla* 'huomenaamulla'.

kallo, tienkallo 'korkea jäätien pohja suolla tai järvellä': »Prinsessa mylvähti intohimoisesti - - ja, tuntien olevansa irti, harppasi pois tien kalloita» (205). Sana esiintyy Kainuussa asuissa *kallo* ja *kalla*. Suomussalmelta olen merkinnyt sananlaskun »Korkeat tienkalot oh hyväv vuojjem (ts. vuodentulon) merkki».

kappi 'kilpa': »Kappisouinti tästä tulla taisi, miettii Pekka ja parantaa vauhtiaan» (266). Tässä on tyypillinen esimerkki väistyvästä ruotsalaisesta lainasanasta; SS:n kokoomissa siitä on tietoja Kainuun eri pitäjistä, ja Suomussalmella tunttee vanha polvi sanan vieläkin melko yleisesti, mutta elävässä puheessa sitä ei enää kuule. SuoS: »Ennen kappie ajettiin», hevosilla kilpaa.

ke, ketehän interjektio: »Ke, ke, kun on alhainen» (115) / »Ke, kehveli, mitäs siihen seisatit» (204) / »Ketchhän kun tarraa kiinni ja lotkuttaa» (22). Kianto on saanut interjektion luultavasti Suomussalmen murteesta, jossa sana kuuluu etenkin hevosten kielenkäyttöön. Kysymyksessä on aivan ilmeisesti *ka, katohan* -interjektion rinnalle kehittynyt ctuvokaalinen muoto. *Ke, ketehän* -asujen ohella esiintyy joskus myös *kätehän*.

kieppi, lumikieppi. Kianto on käyttänyt sanaa kansankielestä poikkeavasti (crehdyksessä?): »Lumiturkkinsa oli jo kauttaaltaan karistanut metsä tuolla ylhäällä, vaan täällä pohjanrinteellä yhä kylluivat näreissä paksut lumikiepit» (219). Kainuussa (*lumi*)*kieppi* tarkoittaa aidan tai rakennuksen lähelle syntyvää kinoksen harjannetta, jonka alus jää usein ontoksi (»Se on kieppi kun onnellik kiepihtö» SuoS). Kiannon tarkoittamassa merkityksessä käytetään sanaa *tykky*. Kirjailijan antamaa merkitystä ei *kieppi*-sanalla näytä olevan muissakaan murteissamme.

kontu 'rehu': »konnut jää tekemättä» (277). Kainuussa ja vähin sen liepeilläkin rehu on aivan yleisesti *kontu*. SuoS: »Ei oor riittäny' 'omasta takkoa koko talaveksi kontu». Kainuun ulkopuolella sanan yleisimmät merkitykset ovat 'talo, asumus, (karhun) pesä'.

kopsu 'ryppy', *kopsauttaa* 'ottaa ryyppy': »Jooseppi kaasi kokeeksi neljännet maljat kaikille ja nyt otti Konstakin kopsun» (93) / »Kopsautahhan Konsta» (91). Suomussalmella molemmat sanat ovat aivan tavallisia. *Kopsusta* ryyryn merkityksessä on tietoja yhtäältä Parikkalan tienoilta (Pari Kurk Kite) ja toisaalta Kainuusta ja sen naapuristosta (Uta Pos).

kuiri 'lusikka': »Kultaisista pahkakupeista siinä aterioitiin kultaisilla kuircilla ja hopeaisilla haarukoilla» (357). Sana on Suomussalmen vanhuksille vielä yleisesti tuttu, mutta clävässä puheessa sitä ei enää juuri kuule, ilmeisesti siitä syystä, että *kuiri* on viimeksi tarkoittanut nimennomaan pyöreäteräistä ja pitkävartista puulusikkaa, joita vicalaiset laukkumiehet ovat kaupanneet. Sanasta on tietoja paitsi Kainuusta myös Pohjois-Pohjanmaalta Hailuotoa myöten sekä Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta.

kuuskelainen 'kuukkeli': »Vicalä kuuskelaisctkin tuppasivat hyppinään ihan lehmännylkijän silmille» (238). Tämä linnunnimi on murteistossa monimuotoinen, mutta nimenomaan *kuuskelainen*-asua ei esiinny Kainuussa. Suomussalmelta olen kirjannut viisi eri muotoa: *kuukkeli*, *kuustikas*, *kuutsikas*, *kuustikka* ja *kuuskilainen*, joista viimeksi mainittu on yleinen koko Kainuussa. Tätä muotoa lincee Kiantokin tavoitellut, koska *kuuskelainen*-asusta ei ole Kainuun ulkopuoleltakaan tietoja.

liikki 'leipä, voileipä': »Terveelliseksikin hokevat vanhat ämmät petäjänsekuli-leipää - - . Sitkeiksi kasvavat lapset, jotka sellaista liikkiä jyrivät.» (324.) Sana tarkoittaa Kainuussa konkreettisen (voi)leivän (tietoja Kuusa SuoS Kuhmo Hyr RisJ) lisäksi kivellä veteen heitettyä »voileipää» (tietoja SuoS Kuhmo Hyr). Puolangalta ja Utajärveltä sana on merkitty asussa (voi)*liikko*, Suomussalmelta tunnen *liikki*-muodon ohella asun *liitti* yhdyssanassa *liittileipä* 'kivellä veteen heitetty voileipä'.

Liikki, liikko '(voi)leipä' tunnetaan vain Kainuussa ja sen muutamissa naapuripiirteissä.

maatua 'tulla rantaan': »[Jooseppi] - - vuorokauden ankraveetä hoilaten ja kelua kitkuttaen kesäisenä yönä kirkonkylän rantaan maatui» (297). Suomussalmella olen kuullut vain kalojen maatuvan, esim. »Vasta joulun eillä siika maatuu», ts. tulee matalikoille. Niin ikään kalojen maatumisesta on tietoja mm. Muhokselta ja Hailuodosta.

muuri 'muuripata, suuri pata': »Joutaako sulta muuri» (61). Tämä elliptisesti syntynyt ilmaus on Suomussalmella aivan yleinen. Rannalla kivien varassa olevasta pyykkipadasta voidaan kysyä »Joko on tuli muurin alla?». Sanasta on hajatietoja pääasiassa savolaismurteista (Jor Tervo PieJ Rants).

märkä viinan cufemisminä: »Ka ei märkääkään, kuului Joosepin supatus» (184) / »minä kyllä tunnen sortit — minä oon märän maistanut! — Se mies on märän maistanut, yhtyi Jooseppi.» (78.) Viimeksi mainittu lause voisi olla sanatarkasti kansan suusta, sillä »märän maestaminen» on ryyppäämisen kiertoilmaisuna Suomussalmella tavallinen.

mökkänä 'patja': »sukelsi ryysyvuoteescensa niin loitos miehestään kuin tila latuskaisella olkimökkänällä suinkin salli» (70). Sana näyttää rajoittuvan melkein Kainuuseen, sillä sen ulkopuolelta on vain jokunen tieto (Ina Muh Nmes). Suomussalmella *mökkänä* tarkoittaa pussinaista olkipatjaa, mutta ei enää uudenaikaista lokeropatjaa.

nuusa 'puute': »Nyt kun rahan nuusa micstä itseään kopristaa» (37). Sanan levinneisyysalueeseen kuuluvat Kainuu ja muutamat sen naapuripiirteistä (PieJ KemJ Sall). Kainuussa sana on crittään tavallinen, esim. »konnun nuusa» 'rchun puute'. Suomussalmen Ruhtinansalmella on talokin nimeltä *Nuusala*. Tämän kirjoittajalle kerrottiin kesällä 1961, että Kianto oli joskus aivan asiaa tehden käynyt talossa, koska nimi oli herättänyt hänessä uteliaisuutta. Sana on venäläinen laina (SKES).

oilinki 'ojelmus, pitkä suora tiellä': »Hiihtää hilpaistiin pitkin maantien oilinkia parin kilometrin päässä pohottavaan Isoon Pappilaan» (159). Sana on Kainuussa verraten yleinen, mutta sen ulkopuolelta on SS:n kokoelmissa vain yksi tieto ja sekin Utajärveltä. Nykysuomen sanakirjaan se on päässyt murteellisena, ja ainoana esimerkkinä on yllä mainittu Kiannon lause.

paltamo, tervapaltamo 'pitkä jokivene, tervavene': »Kukkuroillaan käräjäväkeä on sekin paltamo» (309) / »Pohjaanpa kolisi pitkä tervapaltamo Petkeljocssa» (307). Sanasta on SS:n kokoelmissa vain kuusi tietoa, jotka kaikki ovat Oulujoen vesistön varrelta: Ristijärveltä, Paltamosta (kaksi mainintaa), Säräisniemeltä, Muhokselta ja Oulusta. Sanan selitetään tarkoittavan tervavenettä. Vain Oulusta vuodelta 1952 oleva Elsa Törmälehdön tieto on toisenlainen: *paltamo* on siellä lohiverkkojen kokemisessa käytettävä vene. Useissa tiedonannoissa on maininta, että sana on harvinainen ja tavallisesti leikillinen. — Sana lienee syntynyt vasta 1800-luvulla Kainuun tervanpolttokauden kukoistusaikoihin. Hyvin paljon tervansou-

tajia tuli pitkin Hyrynsalmen reittiä Paltamon kautta Oulujärvelle. Ilmeisesti »alamaalaiset», Säräisniemen ja Muhoksen tienoiden asukkaat, alkoivat kutsua »ylimaalaisten» tervaveneitä leikillään *paltamoiksi* Paltamon pitäjän mukaan. Kapeasta murrepohjastaan huolimatta tämä komealta kalskahtava sana on ollut suosittu kirjallisuudessa. Nykysuomen sanakirjan kokoelmien mukaan sitä ovat käyttäneet mm. kirjailijat S. Ivalo, J. Aho ja E. Leino sekä kansatieteilijät U. T. Sirclius ja T. I. Itkonen.

pide 'kotieläin (lehmä, lammas)': »Jos oisi vaihettu piteitä, lirkuttaa Amanta sieltä Prinsessan hännän takaa» (207). Sana, joka ilmeisesti on *pitää*-verbin johdos, tunnetaan vain Kainuussa. Kuhmosta on merkitty: »Ne pitteet on niitä kuumulaestel lehmie.» Suomussalmella sanaa voidaan käyttää myös metsän elävistä: »Kcttu ov vaenullinem piije.»

pintturi 'veneen kcskituhto, pintta, pentturi': »Synkkänä hahmoltaan veneen pohjalla, pintturin kohdalla konttien keskellä, istui Ryysyrannan Joosseppi» (309) / »Prinsessan maalliset jäännökset kopisivat pinossa pintturin kohdalla» (250). Kainuussa mainitun käsitteen nimi on yleensä *pintta*, ainakin Suomussalmen eteläosissa myös *pentturi*, joka on tuttu erikoisesti Pohjois-Karjalassa. *Pintturi*-asusta ei ole murretietoja. Se on kuitenkin selvä — joko kansanomainen tai Kiannon luoma kontaminaatiomuoto sanoista *pintta* ja *pentturi*.

puitto: »Vellivaaran Jahve - - kuiskasi korvaan: Otetaanpa Joosseppi — puitto-tuota» (310). Sana esiintyy Kiannolla myös »Patrunun tyttärässä» (s. 136): »Alanteen Juuso - - tuumata jurnautti: puittotuota — ottia tuota peelsepupin kyijilläkö nyt lukkari kulukoo!» Tämä interjektion tapainen sana on Kainuussa nykyisin melko harvinainen. Suomussalmen Ylivuokissa on 1900-luvun alkupuolella matkittu crästä miestä *puitto*-sanansa takia. Puolangalta on pari tietoa, esim. »Kivarijärven Nurmessa oli kaksi veljestä - - Laori sano *puitto* — toenen veli sano *ottija tuota*». Vuoden 1960 Sananuotta-kilpailuun on Vilma Matero Suomussalmelta lähettänyt sanan *mukapuitto*, jonka merkitystä hän ei enää osaa selittää. — *Puitto*-sana tunnetaan itärajaa lähellä olevissa murteissamme Karjalan kannakselta Kainuuseen saakka, ja se onkin venäläinen laina (SKES). Originaalikiellessä sana merkitsee 'kuin, ikään kuin; muka; tokko'.

pulli 'tyyny': »nenälläan maaten, mulkoillen päänaluspullin takaa» (40-41). Sanalla on murteissamme monenlaisia merkityksiä: 'kupla' lounais- ja hämäläismurteissa, 'puinen juoma-astia, viinilasi' kaakkoismurteissa sekä 'nuori sonni' eri ta-
hoilla. 'Päänalaisen, tyynyn' merkityksessä on sanasta SS:n kokoelmissa yksi ainoa tieto, ja sen on em. Vilma Matero lähettänyt Suomussalmelta v. 1960. Olen tarkistanut asian Suomussalmella ja todennut, että vanha polvi tuntee sanan melko yleisesti, vaikkei sitä enää käytetä.

reväsin: »Mulli-akka tokasi että hään vain ei lähe ihtiään repimään — muutenni reväsin irti» (268). Kainuussa ja sen läntisessä naapuristossa (esim. Pyhöl Kest Viha Tervola) tunnetaan tauti, joka ilmaistaan tavallisesti sanomalla: »Reväsin on irti.» Eräs suomussalmelainen hieroja selitti tämän kirjoittajalle, että kyseessä

on pallcan kohdalla oleva valtimo, joka on »luiskahtanup poes packoltaan». Se saadaan kuntoon hieromalla. Samantapainen on L. Lounelan muistiinpano Puolangalta: »Reväsin on irti -- sitä ne ajovat jälestä hierojat — se kierti pitkin ruumista.»

rikeneen 'nopeasti, pian': »Määtkö pirttiin ja rikeneen» (17) / »Jooseppi, Kenkku-vainajan poika, mene riemulla kotiisi rikeneen» (85). Sana esiintyy Kiannon muissa-kin teoksissa melko usein. Ilmaus ei ole Kainuussa kovin yleinen; SS:n kokoelmissa on Kuhmosta yksi tietö («Mene rikeneen» 'nopeasti') ja Ristijärveltä kaksi. Suomus-salmelta olen merkinnyt muistiin lauseen »Saerastaa se, jos eij-oon nyt parannu' 'aevar rikeneen», jossa sana näyttäisi merkitsevän lähinnä 'äskettäin, hiljattain'. Pohjalaismurteissa ja niiden lähettyvillä *rikenhesti* (Laih), *rikeneesti* (Paav), *rikenesti* (Äht PieV) tarkoittaa niin ikään 'nopeasti', ja *rikenes* on Etelä-Pohjanmaalla 'reipas'.

roistoturkki 'pitkä, polven alapuolelle ulottuva lammasturkki': »roistoturkit päällä siellä istuivat kasarmin päällikötkin» (175). Sana on Suomussalmen murteessa tuttu, vaikka se onkin häviämässä nykypäivien kielenkäytöstä pitkän lammasturkin mu-kana; joskus merkitys voi olla vähän laajempikin: »Paltor rocostosta puhuvat ku' oli pitkä paltto.» *Roistoturkista* ei ole SS:n kokoelmissa tietoja, mutta *roisto*-sanalla luonnehditaan laajalti murteissamme esim. pitkää miestä. Ristijärvellä on elänyt kookas mies, joka tunnettiin kansanomaisesti nimellä *Roesto-Joona*.

roitsa 'petolintu'; »Vaikka oli saippuankin varastanut, roitsa», varis (218) / »Jollei ollut huuhkaja — mutta saattoihau Paha parahella senkin roitsalinnun suun kautta» (222) / »Miksi et kurista tuskaa, tuota raateliasta roitsaa, miksi et kokota omia kynsiäsi kuristaaksesi pedolta hengen kurkusta» (282). Sanasta ei ole tietoja murrekokoelmissa, ja Nykysuomen sanakirjan kokoelmissakin siitä on esimerkkejä vain Kiannon teoksista. Kyseessä on kuitenkin suomussalmelainen muresana *roetsa* (lintu), jolla tarkoitetaan variksia, korppeja, haukkoja ym. petolintuja, jotka ennen olivat varsinkin ansalla pyytäjien kiusana («jo olivat roetsat syöneet metor rihmasta»). — Äänteellisesti kiintoisa sanapari on *roetsa* ~ *riitsa* 'riista', sillä mur-teessahan ei normaalisti esiinny *ts*:ää.

romuska 'nuha ja yskä, nuhakuume': »Ämmäkin on raihmainen, lapset kaikki ro-muskassa» (324). Sana tunnetaan Kainuussa, Pohjois-Pohjanmaalla ja paikoin Savossa.

-ruuki yhdyssanojen jälkiosana: »tiettiinhän tuo Kenkku-Joosepin lehmäruuki, cihän siellä Ryysyrannassa miesmuistiin ollut lehmä-rievuille antaa muuta kuin lehteä ja jäkälää» (176). Sana tarkoittaa tässä lehmien pitoa, lehmätaloutta. Suo-mussalmen murteessa on useita *ruuki*-loppuisia elinkeinoihin liittyviä nimityksiä (pohjana on tietenkin ruotsin *bruk*): *ruvisruuki* 'ruishuhta', *tervaruuki* 'tervahauta', *kiviruuki* 'kivilouhos', *pororuuki* 'porokarja, -omaisuus' («hossalacsella on iso poro-ruuki»). Kuhmosta olen merkinnyt sanan *sikaruuki* 'sikatalous'.

ruusu 'ikkunan ruutu': »Ryysyrannassa on ihka eheät akkunaruuudet — ruusut — niinkuin siellä sanotaan» (316). Sana esiintyy Kiannolla myös »Patruunan tyttä-

ressä»: »lasinruususta» (78). Sanaa ei Suomussalmella enää monesti kuule, mutta nykyisten vanhusten lapsuudessa sen sanotaan olleen yleinen joko asussa *ruusu* tai *lasirruusu*. L. Lounela on kirjannut Säräisniemeltä lauseen »Eikä yhtäär ruusuo (ruutua) ollus siinä pirttipöksässä». Sanasta on Kainuun ulkopuolelta tietoja vain Ähtäristä ja eräistä Pohjois-Karjalan pitäjistä.

siivatta 'lehmä': »Purkeistako juovat Ryysyrannan siivatat» (88). Sana on slaavilainen laina (KALIMA 158), ja se tunnetaan yleensä itärajan lähetyillä. Kainuun murteiden erikoissanastoa sisältyy ilmaukseen »siivatan konnun nuusa» ('lehmän rehun puute'), joka lienee uscimmille muun Suomen asukkaille outoa kieltä.

silmääni: »Silimääni vannon, jotta annoin sille punascalle mykrälle takaisin sen tuhatmarkkasen» (352). »Punaisessa viivassa» on lause »Silimääni, vakuutti toinen vannoen» (96). *Silimääni* merkitsee Kiannolla siis 'toden totta, vuorenvarmasti' kuten Suomussalmen murteessakin, mutta muodon suhteen kirjailija on crehtynyt. Kysessä ei ole possessiivisuffiksiillinen illatiivi, vaan murteen mukaisen *-kin*-liitteen sisältävä muoto *silimäänni*, esim. »Silimäännit tämä maksaa sata markkoa» SuoS. Ilmaus tunnetaan murteessa myös kielteisenä: »Ei silimäänkääs se-ot totta.» Sana kuuluu Suomussalmen pohjoisosien sekä pohjoisten ja läntisten naapuripitäjien murteisiin.

siukku 'sisar': »Takalaisen systeri eli siukku, vanhatyttö Santra Peata Kinnunen» (225). Tässä on Kiannolla samassa lauseessa kolme sellaista Kainuun murteiden sanaa (*siukku, systeri, vanhatyttö*), jotka kaikki ovat nykyisin käymässä harvinaisiksi. Kuvaava on scuraava L. Lounelan Hyrynsalmelta tekemä muistiinpano: »Veli ja systeri — systeri se oli (sisar) ennen — siukku on kaikkiin vanahin sana.»

syyti: »Syyti, Vekku, syyti» (118). Yleinen koiran hästistelysana Suomussalmella. Saman pitäjän Piispajärven kylässä olevaa Koiravaaran taloa sanotaan joskus leikkillisesti *Syytiavaaksi*.

testepiika '(naaras) lammask': »Pässin nimi on vain Pässä ja paria lammasta -- maanitellaan vain testepiioiksi» (13). Kianto kuvailee muuten »Punaisessa viivasaan» Korpiloukon lammastaloutta melkein samoin sanoin: »oinasta mainittiin aina vain pässiksi ja lampaita testepiioiksi silloin kun niitä rualle maaniteltiin» (21). Puheena olevan sanan kirjailija on itse muovannut kansanomaisten maanittelusanojen pohjalta. Suomussalmella kutsutaan lampaita sanomalla »teisti piikoa, teisti piikoa, teis-teis» tai »tis-tis-tis teis».

tykki 'puun oksille kasaantunut lumi': »Rotkossa lumentykki oli painaltanut puut sujuksiin» (46). Kainuussa puheena olevan lumimöhkäleen nimitys on tavallisesti *tykky, lumitykky*. Asusta *tykki* on tietoja Puolangalta ja Pudasjärveltä. *Tykky, tykki* puun oksilla olevan lumimöhkäleen merkityksessä rajoittuu Kainuun ja sen lähimpien naapuripitäjien murteisiin. Vrt. *kieppi*.

tyjellä 'työskennellä': »korven syvimässä pimennossa työjeele Jooseppi» (213). Kainuussa verbi on yleinen, tavallisesti asussa *tyjellä*, Kuhmossa ja joskus muuallakin asussa *työhellä*. Kainuun ulkopuolella sana tunnetaan vain Etelä-Pohjanmaalla,

jossa se kuuluu astevaihtelun piiriin: *tyärellä: tyätelöö* (Lapu). Kainuun murteissa on siis yleistynyt heikko aste koko paradigmaan.

uru 'rotko, kuru'. Ryysyrannan Joosepin viinankcittopaikka on nimeltään *Pahan-kolon uru* (esim. 86) eli *Paha uru* (71). Kirjailija käsittää nimen jälkiosan selvästi appellatiiviksi: »Urun pohjalla porisi puro» (219). Suomussalmen Pesiönkylästä ei tunneta mainittua paikannimeä, mutta sen sijaan Piispajärven kylässä on kaksi *uru*-nimeä: *Soariuru* ja *Portinuru*. Saariurussa on v. 1960 kuulmani selityksen mukaan »jyrkät kalliet kahcom puolej ja pohjassa hetteitä». Murteissamme *uru* tarkoittaa esim. uraa, suksen olasta ja pientä ojaa. Rotkoa, kapeaa laaksoa se merkitsee, paitsi Suomussalmella, ainakin Paltamossa ja Nurmeksessa.

vajeuksissa 'vaihdoksissa': »Ei niitä saa panna vajeuksiin kunnan syöttiläitä» (207). Sana on Suomussalmella aivan tavallinen, esim. »Minulla oli lakki jonkun kansav vajeuksissa», ts. vaihtunut vahingossa. Sama ilmaus tunnetaan lisäksi ainakin Kuusamon murteessa. *Vajeus, vajous* tarkoittaa paikoin murteissamme esim. veijaria tai pirun vaihtamaa lasta.

»Ryysyrannan Joosepin» sanaston tarkastelu osoittaa selvästi, että Kiannon kieli on suuresti rikastunut Kainuun murteiden ilmaisuvaroista. Edellä on lueteltu yli 40 sanaa, ja niiden määrä olisi harvempaa seulaa käyttäen voitu tehdä ainakin kolminkertaiseksi. Osa edellä luetelluista sanoista on saanut sijansa myös Nykysuomen sanakirjassa. Niidenkin joukossa on muutamia, jotka ovat pelkästään kainuulaisia tai hiukan laajempialaisia ja jotka nimenomaan Kiannon ansiosta ovat päässeet yleissuomen tuntumaan. Tällaisia ovat NS:ssa murteelliseksi leimatut *mökkänä, nuusa* ja *oilinki* sekä kansanomaisiksi merkityt *pide, reväsin* ja *rikeneen*. Kaikkia sanoja kirjailija ei ole käyttänyt aivan murteen mukaisesti. Joskus hän on antanut sanalle uuden merkityksen (*hieppi, maatua*), toisinaan taas murteesta ja yleiskielestä poikkuvan äänneasun (*kuuskelainen, pintturi, silmäni*).

Kainuulaisen kansankielen osuus Kiannon sanataiteessa ja etenkin hänen ryysyläiskuvauksissaan ei ihmetytä. Liikkuvana ulkoilmaihmisenä hän on tuntenut hyvin kotiscutunsa ja sen väestön. Suomussalmea ja suomussalmelaisia tuntevan on helppo todeta, että »Ryysyrannan Joosepin» maisemat ja henkilöt ovat suurimmaksi osaksi todellisuudesta otettuja. HELMI KARJALAINEN on käsitellyt v. 1932 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassaan »Ryysyrannan Joosepin» todellisuustaustaa ja löytänyt useimmille romaanin paikoille ja henkilöille vastineet. Sen vuoksi tässä on aihetta vain muutamain esimerkein valaista Kiannon menettelyä.

Todellisuudesta lainaamiaan ihmisiä Kianto on romaanissaan käsitellyt tietenkin hyvin vapaasti. Keskeisille henkilöille hän on antanut peitenimen, mutta muutamat harvoin esiintyvät ja etenkin manalle menneet ovat saaneet pitää kansanomaisen nimensä. Aivan samaa voidaan sanoa paikannimistä: keskeisimmät kirjailija on vaihtanut uusiin, perifeeriset ja etenkin pienten paikkojen nimet hän on ottanut sellaisinaan. Niinpä hän on tehnyt Pesiönkylästä *Petkelkylän*, Vuokista *Vongan kylän*, Näljängästä *Jängän kylän*, Vuonaniemestä *Karihtaniemen*, Oltavasta *Elettävän* jne.,

mutta mainitsee *Oraviselän* (Kiantajärven selkä), *Lylykylän* (kylä Puolangalla), *Hullu-Ellin, Pärsämön Sampan* (Ruhtinansalmen Pärsämön talon isäntä 1800-luvulla) jne. näiden yleisesti käytetyillä nimillä. Muutamiin nimiin kirjailija on purkanut antipatioitaan: Turjanlinnaa vastapäätä olevasta Oilolasta hän on tehnyt *Haukkurannan*, Terävästäniemestä *Vanhanpiianniemen* (niemessä on ollut »vanhan posti-neidin», kirjailijan sisaren huvila); toisiin hän on valanut hirtehistä huumoriaan: tyttöoppilaisiinsa sekaantuneesta opettajasta on tullut *Aritu Narttunen*, avionrikkosta *Lemmenahon Luukas* jne. Yleensä Kiannon keksimät nimet ovat luonteivia. Suomussalmen murteen ja nimistön kannalta voi tehdä vain jonkin pienen huomautuksen: *Harmajavaaran* sijasta olisi parempi *Harmaavaara*, *Huhmarniemen* sijasta *Hnuhmarniemi*, *Toloperin* sijasta *Toolperi* (< Ståhlberg) jne. Sen sijaan *Niljus* on todella kansanomainen muoto Suomussalmella v. 1848—1867 kappalaisena olleen K. A. Liliuksen nimestä.

L ä h t e e t

CALAMNIUS, RURIK Suomussalmen seurakunnan historia. Oulu 1912.

KALIMA, JALO Slaavilaisperäinen sanastomme. Helsinki 1952.

KARJALAINEN, HELMI Ilmari Kiannon »Ryysyrannan Jooseppi».

Pro gradu -työ 1932. Käsikirjoitus Helsingin yliopiston hist.-kielit. osaston kirjastossa.

KETTUNEN LAURI Suomen murteet III. Murrekartasto. Toinen, supistettu painos. Helsinki 1959.

KIANTO, ILMARI Ryysyrannan Jooseppi. Köyhälistötarina Suomesta.

Viides painos. Helsinki 1949.

— Punainen viiva. Kuudestoista painos. Helsinki 1959.

— Patruunan tytär. Romaani Ämmän ja Kurimon rautaruukkien ajoilta. Toinen painos. Keuruu 1955.

KIJANEN, PEKKA Venäläis-suomalainen sanakirja I—II. Helsinki 1912—1913.

NS = Nykysuomen sanakirja I—VI. Porvoo 1951—1961.

PENTTILÄ, AARNI Paikallismurteet ja kirjailijat. Virittäjä 1945.

RAPOLA, MARTTI Suomen kirjakielen historia I. Helsinki 1933.

RUOPPILA, VEIKKO Unto Seppäsen tyylistä. Sanastollinen tutkimus. Helsinki 1958.

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I—III. Helsinki 1955—1962.

Nykysuomen sanakirjan kokoelmat.

Sanakirjasäätiön kokoelmat.

Pitäjien nimistä on käytetty seuraavia lyhenteitä:

Hyr	= Hyrynsalmi	Kuusa	= Kuusamo	Pos	= Posio
Ilo	= Ilomantsi	Laih	= Laihia	PyhOl	= Ol. Pyhäjärvi
Ina	= Inari	Lapu	= Lapua	Rants	= Rantsila
Jor	= Joroinen	Muh	= Muhos	RisJ	= Ristijärvi
Kaav	= Kaavi	Nmcs	= Nurmes	Sall	= Salla
KemJ	= Kemijärvi	Paav	= Paavola	SuoS	= Suomussalmi
Kest	= Kestilä	Pari	= Parikkala	Uta	= Utajärvi
Kiih	= Kiihtelysvaara	PieJ	= Pielisjärvi	Viha	= Vihanti
Kite	= Kitee	PieV	= Pielavesi	Äht	= Ähtäri
Kurk	= Kurkijoki				

Züge aus den Mundarten von Kainuu in dem Roman »Ryysyrannan Jooseppi» von Ilmari Kianto

VON ALPO RÄISÄNEN

Die bemerkenswertesten Werke von Ilmari Kianto sind die Romane »Punainen viiva» (1909; erschienen in deutscher Sprache unter dem Titel »Der rote Strich«, übertragen von Gustav Schmidt, neu überarbeitet von Friedrich Ege, Leipzig, Philipp Reclam Jun. 1957) und »Ryysyrannan Jooseppi» (Der Josef vom Lumpenstrand, 1924). In diesen Werken schildert Kianto die arme Bevölkerung seiner Heimat Kainuu, in erster Linie der Landgemeinde Suomussalmi. Der Schriftsteller verwendet in seinen Schilderungen des Landproletariats verhältnismässig reichlich Elemente der Volkssprache. Besonders in dem Roman »Ryysyrannan Jooseppi» geht

er darin verhältnismässig weit, auch in der lautlichen Nachahmung des Dialekts. Trotzdem ist der von ihm gebrauchte Dialekt nicht immer echte Kainuuer Mundart, nicht einmal die irgendeiner anderen Gegend, sondern ein Teil davon scheint als Schreibtischarbeit des Dichters entstanden zu sein. Eine Betrachtung des Wortschatzes in dem Roman erweist jedoch, dass der Schriftsteller ziemlich viel Wörter aus dem Dialekt seiner Heimat in Gebrauch genommen hat und dass einige dieser Wörter gerade dank ihm auch ins »Nykysuomen sanakirja» (Wörterbuch des Neufinnischen) Eingang gefunden haben.